

ODNOS FILOZOFIJE I TEOLOGIJE U MIŠLJENJU MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA

IVAN N. KORDIĆ
(Konstanz)

UDK 101 (457.13) »501«

Izvorni znanstveni tekst,
primljen 15. IX 1985.

Matija Vlačić je teolog, koji se služi misaonim instrumentarijem filozofije, kako bi što dublje i potpunije shvatio smisao i sadržaj Svetog pisma. Stoga se postavlja pitanje odnosa ovih misaonih područja, filozofije i teologije, kod ovog autora.

U svojim razmišljanjima Vlačić je pokušao odrediti svoje mjesto u filozofsko-teološkoj tradiciji grčko-kršćanske filozofsko-teološke misli. Ovo njegovo samorazumijevanje često se shvaća kao neka pozicija principijelnog neprijateljstva prema filozofiji, neprijateljstva koje izvire iz njegova suodnosa s reformacijom, koja, navodno, izuzev Melanchtona, na filozofiju gleda kao na stvarnost, koja ugrožava teološko-religiozni identitet kršćanstva i daje pretjeranu važnost umu i razumu u odnosu na dimenziju vjere.

Iako se i kod reformacije i kod Vlačića može ustanoviti izvjesna podozrivost u odnosu na filozofiju, ipak je govor o neprijateljstvu prema njoj u najmanju ruku pretjeran. Stoga je potrebno razmotriti neke Vlačićeve iskaze na ovom području, kako bi se razjasnile izvjesne nedoumice, pa i protuslovlja u Vlačićevu mišljenju.

Kad Vlačić govori o filozofiji, onda je on redovito promatra kroz naočale teologa, filozofija kao takva njega izričito previše i ne zanima, iako je sam komentirao Aristotelova djela, nego samo utoliko ukoliko ona može biti u službi teologije. No, ipak je moguće barem donekle ustanoviti što je za Vlačića filozofija i koje značenje ona ima u misaonom prožimanju stvarnosti.

Prije svega Vlačić u svom filozofskom pristupu stvarnosti razlikuje znanje kao subjektivnu stranu misaone refleksije i spoznatljive stvari kao objektivno-intencionalnu dimenziju stvarnosti. Ova dimenzija sa svoje strane dijeli se na stvari koje su po sebi poznate, principi i ideje, i stvari koje su za nas poznate, iskustvene i osjetilne

stvari.¹ Ove posljednje nije teško razumjeti, dok ideje i principi zadaju filozofskim i teološkim nastojanjima ne male teškoće.² Na oba područja Vlačić susreće idejne i iskustveno-osjetilne dimenzije, koje je moguće promatrati samo u prenesenom značenju. A ako teologija želi spoznati svoju stvarnost, ona se mora poslužiti takozvanim humanim, ljudskim znanostima, posebno jezičnim, gramatikom, dijalektikom, logikom i retorikom, koje Vlačić naziva filozofijom, ali drugom filozofijom, to znači i spekulativnom.³ Stoga su oni koji ove znanosti smatraju beskorisnima, prema njemu, fanatici. I ne samo to. Filozofsko-teološka misao ne može se odreći filozofske tradicije. U svojim razmišljanjima Vlačić se posebno poziva na Platona i njegovo poimanje istine,⁴ na Aristotela i njegovo razmišljanje o iskustvu i kauzalnosti⁵ i na Augustina.⁶ Pri tom on pokušava razlikovati teologiju i filozofiju, a posebno želi istražiti i naglasiti što posljednja ne može činiti, a da se ne otuđi od same sebe.

Za Vlačića Sveto pismo daje odgovor na pitanje o početku i svršetku svijeta, počevši od prvog, pa do zadnjih uzroka,⁷ njegovu podrijetlu i smislu, kao i o podrijetlu i smislu čovjeka i njegova postojanja. Istu problematiku i filozofija pokušava promisliti, samo, prema njemu, ona je u mnogostrukosti i mnogostranosti svojih odgovora neobvezatna i nekonzistentna, pa ako svoju refleksiju proglašava nepogrešivom i apsolutnom i ako svoje odgovore teologizira, onda ona gubi svoju uvjerljivost i legitimnost, koju posjeduje samo ako ostane u granicama ljudskog uma. U tom slučaju filozofija je zdrava filozofija, a to je ona koja se poput Aristotelove bavi prvim uzrocima i počelima. Samo tako shvaćena filozofija ne može biti suprotstavljena

¹ Vlačić doslovno tvrdi: »Philosophi, notitiam, et res scibiles distinguunt: quod alia per se nota sint, ut sunt generalia principia, et ideae: alia nobis; ut communia experimenta, ac res in sensus incurrentes.« (Clavis Scripturae sacrae, sv. II, Frankfurt 1719, str. 18)

² Isprepletenost mnogih datosti i u teologiji i u filozofiji otežava spoznaju njihove biti: quia res gravissimae et difficultissimae, ita in religione conjunctae sunt, ut aliae sine aliis intelligi nequeant... Sicut Cicero de Philosophia in Tusculanis pronuntiat: quod nec pauca quidem in ea sine multis cognosci possint.« (ibid., str. 429)

³ On je uvjerenja: »Nec tamen interea fanaticos homines sequi debemus; quasi humanae scientiae sint prorsus inutiles, aut etiam noxiae ad cognitionem Sacrarum literarum, et doctrinae coelestis. Oportet enim discere linguas, et eruditas Grammatices. Utilis ac plane etiam necessaria est Dialectica ac Rhetorica, et reliqua Philosophiae cognitio.« (ibid., str. 20)

⁴ »Veritas ubique, praesertim autem in Theologia est fons boni: ut Plato docet. Contra error ac mendacium, est fons mali.« (ibid., str. 19)

⁵ Usp. posebno Aristotel, *Metafizika*, 983a.

⁶ Vlačiću je poznata Augustinova sklonost prema Platonovoj filozofiji, posebno u: Augustin, *De doctrina christiana*, poglavlje 40.

⁷ Zdrava filozofija se pri tom slaže sa Svetim pismom, misli Vlačić: »Historia Moysis de creatione, convenit cum ipsa sana Philosophia, de una prima et aeterna causa; ex qua, per quam et in quam, omnia sunt: et cum cohaerentia causarum, primae, secundarum, et ultimae.« (Clavis Scripturae, sv. II, Frankfurt 1719, str. 758)

teologiji. Za svaku spoznaju stvarnosti potrebno je temeljito istraživanje stvari i njihova jezičnog označavanja s obzirom na četverostruku kauzalnost (*causa efficiens, materialis, formalis* i *finalis* u Aristotelovom smislu). Pri tom nema razlike između sakralnog i profanog područja, sve što jest podliježe filozofsko-refleksivnom istraživanju.⁸ Stoga i Vlačićev pristup Svetom pismu nije nikakav iracionalno-mistički, nego razumno-argumentativni, koji za njega ipak nije i jedini. Sveukupna stvarnost u svojoj kauzalnosti treba biti otvorena prema spekulativnim naporima ljudskog uma, iako umsko-razumski pristup toj stvarnosti, kako ga on vidi, ne smije biti shvaćen kao isključivi.

Vlačić kao teolog ipak nije previše zainteresiran za filozofsko-spekulativno rasvjetljavanje teološke problematike, njega više zanima religiozna praksa. Isti stav on zauzima i prema filozofiji, iako u drugom smislu. Etiku i moralnu filozofiju, što ju je izgradio Aristotel, on promatra kao sredstvo koje vodi prema praktičnom cilju moralnog i etičkog djelovanja. Za njega se zapravo teološka i filozofska refleksija izvodi iz praktičnog prihvaćanja moralne i religiozne dimenzije.⁹ I to je zajedničko ovim područjima ljudskog razmišljanja, dok znanstvena istraživanja pokušavaju na osnovi eksperimenata i dokaza postići evidentnost, što za filozofiju i teologiju nije ostvarivo. K tomu dolazi teološka dimenzija prekoračivanja granica ljudskog razuma i uma.¹⁰ Praktično moralno i religiozno djelovanje, već prema upečatljivosti stava, promiče ljudsku osobnost ili vodi prema dekadenciji refleksiju na ovim područjima.

⁸ Ta misaona otvorenost za Vlačića je uvjet i konstituiranja znanosti: »Ad constituendos ergo Artium scientiarumque prophanarum simul et sacrarum terminos aut materias, circa quas singulae versentur, utile est considerare totam rerum naturam per quatuor primarias causas, secundum quas pleraque distribui solent, Efficientem, Materialem, Formalem et Finalem: ut sicut singulis rebus quatuor istas causas tribuimus, ita et huic universo operi totius mundi generaliter, crassoque quodam modo tribuamus. Nam et rem tum demum scire dicimur, cum eam per causas tenemus.« (*De materiis*, 1563, 510—511)

⁹ Praktični, možda i nesvjesni pristup vlastitoj stvarnosti i stvarnosti svijeta kao uvjet svakog filozofiranja posebno pregnantno i višestruko u novije vrijeme tematizirao je M. Heidegger, naročito u svom djelu *Sein und Zeit*.

¹⁰ Vlačić karakterizira ova tri područja misaonog pristupa stvarnosti: »In eo autem hae duae doctrinae plane consentiunt: quod, sicut Aristoteles affirmat de Ethica, finem ejus esse, non cognitionem; sed praxin: sic etiam, atque adeo centuplo magis, hujus doctrinae finis esse debeat praxis. Multo sane minus haec doctrina potest in sola Theoria consistere, sine practica, quam Moralis philosophia. . . In humanis enim scientiis, plerumque prius experientia, sensu, aut demonstrationibus convicimur, quam assentiamur. Hic autem plane contra, prius assentiendum aut credendum est, quam experiamur, aut sensum usuque convincamur. Dicit autem in hanc sententiam recte Aristoteles; *Discentem oportere credere*.« (*Clavis Scripturae*, Sv. II, Frankfurt 1719, str. 16)

Na osnovi tih razmišljanja može se zaključiti: Vlačić razlikuje iskustveno-eksperimentalnu spoznaju znanosti, filozofsko-refleksivna razmišljanja i teološka prožimanja stvarnosti, koja su povezana s religioznom praksom. Za njega su čak fanatici oni, koji nijeću vrijednost spekulativne filozofije. Iako je za njega Sveto pismo najdublji izvor spoznaje, on posebno cijeni misaona dostignuća Platona i Aristotela, osobito na području etike i moralne filozofije s njihovom metafizičkom pozadinom. Za Vlačića je teologija prvotno područje zanimanja, sva ostala znanstvena i misaona nastojanja moraju zapravo njoj služiti. No, svako područje misaonih nastojanja za njega posjeduje svoje osobitosti, nadležnosti i metodički određene pristupe. Pri tom on želi posebno naglasiti opasnost unošenja filozofsko-aristotelovskih značenja riječi u teološke misaone tokove, što se događa zbog nepoznavanja stvari i jezika kojim se označuju te stvari, ali i zbog ljudske zlobe. Pri tom Vlačić spominje starije autore, ali i svoje suvremenike, koji se nisu mogli oteti takvim kušnjama.¹¹ Čovjek kao takav može biti subjekt i teološke i filozofske refleksije, ali doživljaji teološkog i filozofskog sadržaja nisu identični. U oba slučaja potreban je, doduše, izvjestan pristanak uz dane sadržaje, ali doživljaj teološke vjere je i akt nekog božanskog poziva, a ne samo misaoni akt mislećeg subjekta. Ipak, na oba područja pogrešno je tražiti matematičku egzaktnost doživljaja i njegovog tematiziranja, kao što je to za Euklida na njegovom istraživačkom području bilo legitimno.¹² Zbog stalnog nastojanja oko egzaktnosti i nedovoljnog razlikovanja predmeta i metode filozofije i teologije i njihovog nedovoljnog vrednovanja i nastaju neslaganja, koja vode prema zamaglivanju i filozofske i teološke stvarnosti. Čovjek može razumjeti i spoznati ono što se može mjeriti i brojiti, to može biti i predmet filozofskog razmišljanja, ali samo teologija, prema njemu, može pokušati dosegnuti prostranstva božanstva, koje se i samo od sebe pripćuje. Pri tom se ona može poslužiti i misaonim instrumentarijem filozofije, čak i mora, da bi donekle shvatila ono što ne može spoznati, u smislu Platonova razmišljanja o spoznatljivosti nespoznatljivog.¹³ Nijedan pokušaj u povijesti filozofije da se nešto dokazivo pripći o Bogu nije uspio, a svjedoci za to su, prema Vlačiću, Sokrat, Pitagora, Ksenofon, Parmenid, Empedoklo, Teofrast, Ciceron, Seneka i Augustin.¹⁴ Opravdano nastojanje oko filozofske spoznaje nespoznatljivog, a Bog

¹¹ On tvrdi: »Vetusti quidem Scriptores, obscurarunt sacras literas, ob incitiam tum linguae, tum et rerum ipsarum: recentiores vero Sophistae, ob incitiam simul, et malitiam. Quae enim posset (obsecro) perniciosior inversio sensus Sacrarum literarum excogitari; quam quod praecipuorum vocabulorum aut rerum potius, (...) plane philosophicas et Aristotelicas significationes, in Sacras literas invexerunt, easque adeo plane inverterunt.« (Ibid., str. 2)

¹² Usp. *Clavis Scripturae*, sv. I, Basel 1628, Praef., str. 5.

¹³ Usp. *De materiis*, str. 524.

¹⁴ Usp. *ibid.*, str. 531—532.

je za Vlačićeva razmišljanja razumom nespoznatljiv, vodi prema besmislu ako takva spoznaja želi biti apsolutno sigurna i dokazana. Ona može samo otvarati nove vidike, koji opet otvaraju nove i beskrajne.

Odnos između filozofije i teologije kod Vlačića je, dakle, odnos izvjesne napetosti. S jedne strane on je svjestan činjenice da metodički i spekulativni instrumentarij filozofije u širokom smislu riječi služi spoznaji stvarnosti, koja se, prema njemu, u konačnici temelji u Bogu. Stoga filozofija može istraživati svu dubinu i širinu vidljive i spoznatljive stvarnosti, ali i slutiti onu, koja izmiče doseg vidljivosti i pozitivne spoznatljivosti. Svjedoci ovog istraživanja su mnogi mislioci iz povijesti, posebno Platon i Aristotel. Ali Vlačić postaje posebno osjetljiv na otuđivanje i bijeg filozofije sa svog područja i njezino miješanje u područje teologije, miješanje koje želi filozofskim kategorijama spoznati nefilozofsku, dakle teološku stvarnost. Iako je na području filozofije i teologije pojmovna jasnoća u smislu matematičke egzaktnosti nemoguća, on smatra da je nužno, koliko je moguće, jasno pojmovno razlikovanje, da bi se očuvala autonomija i filozofije i teologije. No, spekulativna filozofija i spekulativna teologija ipak imaju nešto zajedničko, što im služi kao misaono polazište: za obje je potrebno istraživanje i poznavanje jezika i njegove biti, kao i njegove strukture, posebno njegove logičke, dijalektičke, gramatičke i retoričke dimenzije.¹⁵ Bez temeljitog poznavanja jezičnog i pojmovnog instrumentarija nemoguće je stupiti na područje filozofske i teološke refleksije, koja bi bila misaono plodna i efektivna. Jezično neutemeljena predznanja samo su slutnje, koje nemaju čvrste podloge u otkrivanju temeljne konstitucije jezičnog oblikovanja i prepoznavanja stvarnosti, bez obzira da li se radi o prirodoznanstvenom, filozofskom ili teološkom području.

Vlačić kao mislilac svoga vremena očito je više sklon teološkoj negodi filozofskoj spekulaciji. On želi teologiju i razumijevanje Svetog pisma utemeljiti na čvrstim misaonim osnovama. Stoga je i nastojao izgraditi hermeneutička pravila koja bi bila čvrst oslonac i garancija ispravnog tumačenja biblijske stvarnosti. Iako se u njegovom razmišljanju nerijetko susreću i dogmatična preduvjerenja,¹⁶ ipak se ne može previdjeti da upravo njegovo nastojanje oko razli-

¹⁵ Jezik i njegovu strukturu nastojali su istraživati, prema Vlačiću teolozi svih vremena: »Tametsi etiam ferme omnium temporum Theologi, qui cum initio, ex erudita Grammatica, Dialectica, et Rhetorica, reliquaque Philosophia, aliquam cognitionem naturae sermonis, rationalis disserendi, et rerum communium, percipere debuissent; ut aliquid adjumenti, ad intelligendum sermonem, et cogitandum, in hac professione haberent; ipsam vero rei, aut materiae principalis totius Theologiae, institutionem, solum ex Sacris Literis haurire.« (Ibid., str. 578; usp. također ibid., str. 20)

¹⁶ Pozitivnu i negativnu stranu preduvjerenja (Vorurteile) prilikom razumijevanja stvarnosti naširoko je istraživao Gadamer, posebno u svom djelu *Wahrheit und Methode*.

kovanja pojmova znanosti, filozofije, teologije i vrednovanje jezične problematike kao bitne komponente živog ili fiksiranog komuniciranja među ljudima, pridonosi razumijevanju i filozofije i teologije, ali i ostalih područja misaonog nastojanja. On nije neprijatelj filozofije, a prijatelj teologije, nego pobornik jasnih pojmova i u filozofiji i u teologiji, barem u principu. No, ipak, postaviti princip ne znači u isto vrijeme i ravnati se prema njemu. Vlačić razlikuje pojmove, ali čim se uputi na teološko područje kao da izgubi prvotnu principijelnu orijentaciju, od filozofsko-jezičnog poznavaoca stvarnosti postaje dogmatičar kojem je, čini se, sve jasno. Onaj koji zazire od svake filozofsko-spekulativne apodiktičnosti postaje u svojim teološkim tvrdnjama čak i isključiv. Borac protiv katoličke dogmatike postaje i sam dogmatičar, što mu je već predbacio R. Simon,¹⁷ a i Dilthey, koji njegova hermeneutička razmišljanja ipak smatra klicom moderne hermeneutike, koja je teološki, ali i općehermeneutički motivirana.¹⁸ No, iako je neosporno da je Vlačić ponekad sklon teološkom dogmatizmu, ipak mu se ne može zaniijekati izvjesna spekulativna otvorenost prema stvarnosti, koja uključuje i pozitivan stav prema njezinoj filozofskoj dimenziji. K tomu valja dodati da nijedno razmišljanje nije potpuno oslobođeno predrasuda, Gadamer bi rekao predsudova (Vorurteile), da bi za sebe moglo tvrditi apsolutnu objektivnost, to nije moguće čak ni u pozitivnoegzaktnoj znanosti. Za Vlačića je posebno indikativno da on, unatoč dogmatskom poimanju teološke istine neprestano maglašava važnost jezika, teksta i konteksta za ispravno razumijevanje stvarnosti Svetog pisma, što je ishodište svakog teološkog razmišljanja, barem u kršćanstvu, a spekulativna filozofska misao može pomoći produbljivanju te jezično utvrđene i misaone prožete stvarnosti. Stoga i prigovor na Vlačićevu adresu, da je neprijateljski raspoložen prema filozofiji i da je teološki dogmatičar, kao takav nije baš moguće utemeljiti na činjeničnom stanju njegove misli, iako se ponekad čini da njegove pojedinačne tvrdnje mogu dati za pravo njegovim kritičarima. Stoga je možda na kraju našeg razmišljanja o odnosu filozofije i teologije kod Vlačića uputno razmisliti o Gadamerovom razumijevanju Vlačićeve navodne dogmatičnosti s obzirom na teološku dimenziju njegove hermeneutike i njezine, barem implicitno, ako ne uvijek eksplicitno, filozofske uvjetovanosti: »Svakom čitanju i izlaganju Svetog pisma, a posebno riječi propovijedi, koju Sveto pismo treba tako probuditi na život, da ona ponovno postane poruka, postavlja se karizmatički zahtjev evanđelja. Hermeneutičko razmišljanje to mora priznati. A ovaj zahtjev nikako ne opravdava mišljenje da bi se Vlačićeva hermeneutička teorija zbog toga smjela nazvati dogmatičkom.

¹⁷ Usp. R. Simon, *Histoire critique du vieux Testament*, Paris 1680. On to čini na više mjesta u ovom djelu.

¹⁸ Usp. W. Dilthey, *Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation*, Leipzig/Berlin 1914, str. 122—123.

Ona ne traži ništa drugo, negoli adekvatno teorijsko utemeljenje principa Pisma, što ga je postavio Luter. Vlačićeva hermeneutička teorija ne ogrešuje se o humanističke i teološke principe ispravnog izlaganja ako jedan religiozni tekst razumijeva kao religioznu poruku. Ona nigdje sadržajno ne zahtijeva dogmatska preduvjerena, koja se ne bi mogla legitimirati na osnovi teksta Novog zavjeta, nego bi predstavljala neku instancu, koja bi bila nadređena tekstu. Cjelina njegove hermeneutike slijedi princip, da samo suodnos može stvarno odrediti smisao pojedinih riječi, tekstualnih mjesta, itd.: *ut sensus locorum tum ex scopo scripti aut textus, cum ex toto contextu petatur*.¹⁹ Kao teolog Vlačić se, dakle, ne gubi u iracionalnim i mističnim tvrdnjama, nego svoju teološku misao želi orijentirati prema konkretnim tekstovima Svetog pisma, a u tom mu pruža pomoć i jezični instrumentarij i spekulativna dimenzija filozofije, koja mora odrediti svoju ulogu u odnosu prema teologiji, pojmovno i sadržajno.

ODNOS IZMEĐU FILOZOFIJE I TEOLOGIJE U MIŠLJENJU MATIJE VLAČIĆA ILIRIKA

Sažetak

Vrijeme reformacije, čiji važni predstavnik je i Vlačić, drže neki autori vremenom neprijateljstva prema filozofiji. To se može, međutim, postaviti u pitanje ne samo u odnosu na Melanchtona, nego i u odnosu na njegovog, u izvjesnom smislu, protivnika Vlačića koji je izgradio vrlo diferenciran stav prema filozofiji.

Prema Vlačiću filozofija je, doduše, sluškinja teologije koja, usprkos tome, treba i mora zadržati svoje dostojanstvo. Filozofija mora razgraničiti svoj vlastiti pojmovni aparat nasuprot teologiji i ne smije se nelegitimno upuštati u njezino područje — u protivnom ona je nasilje nad teologijom i konačno nad sobom samom. Jezični instrumentarij misaone djelatnosti obim je područjima zajednički, njega treba istraživati i provoditi u svakom spekulativnom naporu, kako filozofijske tako i teologijske vrste. Pri tom treba paziti na to da bude postignuta jasnoća mišljenja i jednoznačnost pojmova.

DAS VERHÄLTNIS ZWISCHEN PHILOSOPHIE UND THEOLOGIE IM DENKEN VON MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS

Zusammenfassung

Die Zeit der Reformation, deren wichtiger Vertreter auch Flacius ist, gilt für manche Autoren als die Zeit der Philosophiefeindlichkeit. Dies lässt sich aber nicht nur bei Melanchton, sondern auch bei seinem, im gewissen

¹⁹ H. G. Gadamer, *Rhetorik und Hermeneutik*, Kleine Schriften IV, Tübingen 1977, str. 157.

Sinne, Gegenpart Flacius in Frage stellen, der eine recht differenzierte Einstellung zur Philosophie ausgebaut hat.

Nach Flacius ist Philosophie zwar Dienerin der Theologie, die aber trotzdem ihre Würde aufrechterhalten soll und muss. Philosophie muss ihre eigene Begrifflichkeit der Theologie gegenüber abgrenzen und sich nicht illegitim in deren Gebiet hineinwagen, sonst überfremdet sie die Theologie und letztendlich auch sich selbst. Das sprachliche Instrumentarium der denkerischen Tätigkeit ist beiden Bereichen gemeinsam, dieses muss man erforschen und bei jeder spekulativen Anstrengung, sowohl der philosophischen als auch der theologischen Art, in Anspruch nehmen, wobei man darauf achten muss, dass die denkerische Klarheit und Eindeutigkeit der Begriffe gewährleistet wird.